

„velké družiny“ naráží na řadu překážek (s. 72–79), které se autor snaží bez předsudků analyzovat. Vládu v Čechách si Kalhous představuje spíše jako dominanci centra nad vzdálenějšími velmoži, kteří se povinně účastnili vojenských výprav. Počátky přemyslovského státu blíže nerozvádí, blíží se však pojetí, že se jednalo o christianizační a vojensko-taktický obrat. Evidentně mu není blízké starší Třeštítkovo pojetí „nastolení třídního panství mimoekonomickým násilím“, velmi blízké analogie k počátkům státu by však mohl nalézt v případě Snorriho *Ságy o sv. Olavu*.

Druhý díl se zaměřuje na strukturu českého knížectví v 10.–12. století. V Kalhousově pojetí se nejedná o obraz uceleného a uzavřeného státu, jak to bývá u nás obvyklé; na prvním místě nestojí pohraniční pevnosti, nýbrž kultura překračující hranice. Výjimečné uplatnění Čech tak manifestuje kult sv. Václava, autor připomíná uložení rukopisů nebo reliquií v kulturních centrech střední Evropy. Zevrubněji se zabývá také otázkou kontinuity staroslověnské kultury v českých zemích; pokládá za správné odlišovat bezproblémové praktické využití slovanských textů či liturgie od její politizace jako atributu tradice (tak již Kristián či žádost Vratislava II. papeži).

Spolupráce s archeology se odráží v následujících partiích Kalhousovy knihy věnovaných zemědělskému zázemí a výrobním činnostem. Prakticky založené čtenáře zaujme výklad o produktivitě v obilnářství a s tím související demografické údaje. Poněkud stručně působí pasáže o řemeslech a očekávali bychom asi více o tržištích a obchodu, jak to vidíme ve schématu starší, ale tematicky srovnatelné knížce Jana Slavíka z roku 1946.

Komplikovanou otázku složení české společnosti zahajuje Kalhous nástinem sociálních komunikací, s inspirací od autorů jako Pierre Bourdieu a Marcel Mause. Urozená vrstva, rozpoznaná u Kosmy, se však táhne až do sklonku 10. století (protože k ní patří Vršovci) a představuje překvapivě „znalostní“ státotvornou vrstvu. V tomto ohledu je třeba ještě posílit opatrný Kalhousův výklad. Pro elity v 11. a 12. století není určující pouze kořistné válčení, ale ani vlastní pozemkové majetky, ačkoli tyto elementy náležely k základům jejich moci. Stěží zde přitom můžeme aplikovat již dosti vzdálenou studii Dubyho o feudální revoluci (1953), upozorňuje autor, když vrstva budoucích panských rodů vyrůstá při pořádání veřejné moci.

Zatímco začátek Kalhousovy syntézy mi připadal poněkud „studentsky“ rozpačitý, její závěr působí dojmem, že se autor nechce jen tak rozloučit. Velmi hutným způsobem probral vývoj křesťanství a církve v českých zemích, koncepčně

adekvátně k předchozím poznatkům. Kalhous se zkrátka nezalekl velkých výzev (jak se dnes říká), ale jeho příručka není – přes svůj formát – vhodným „tahákem“ pro studenty před zkouškami. Působí spíše dojmem neodbytných otázek, které si zapisuje autor při cestě do labyrintu minulosti, když odložil starého opotřebovaného bedekra.

VRATISLAV VANÍČEK

Josef VINTR, *Ostrovské rukopisy*,
Refugium Velehrad-Roma, Olomouc
2014

152 s., ISBN 978-80-7412-152-4

Útlá a úhledně vypravená publikace *Ostrovské rukopisy* je první českou knihou Josefa Vintra (*1938), emeritního profesora bohemistiky vídeňské univerzity. Z jeho vědeckého díla, zahrnujícího oblast jazyka i literatury, období středověku i raného novověku, dějiny slavistiky i bohemistiky, připomeňme pro medievistiku nepostradatelné studie a edice k nejstarším českým překladům žaltáře, evangeliáře a vývoji českého biblického překladu nebo jeho časopisecké publikace věnované slovesným památkám z rakouských klášterních sbírek.

Ostrovské rukopisy stopují dějiny knihovny i literárního působení druhého nejstaršího mužského kláštera v Čechách na Ostrově u Davle (založen 999). Hlavní pozornost autor věnuje dvojici rukopisů s tímto klášterem úzce spjatým: latinským *Dialogum* Řehoře Velikého (*Gregorii Quatuor libri dialogorum*, Praha, Archiv Pražského hradu, Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. A 173) a latinskému psalteriu (nazývanému *Žaltář ostrovský* nebo *Codex Ostroviensis*, chovanému tamtéž pod sign. A 57/1). Pro bohemistiku mají oba rukopisy značný význam především díky tomu, že obsahují české texty, a ne ledajaké!

Kapitulní rukopis latinských *Dialogů* Řehoře Velikého, pocházející asi z poloviny 11. století, obsahuje zhruba 400 interlineárních českých a církevněslovanských glos psaných latinkou v první polovině 12. století. V tzv. *Ostrovském žaltáři*, vzniklém kolem roku 1200, je na fol. 8r zaznamenána jedna z nejstarších a nejjáhadnějších staročeských písní, nazývaná v literatuře *Ostrovská* (s incipitem *Slovo do světa stvořeníe*), zapsaná do kodexu asi v osmdesátých letech 13. století. Oba rukopisy uvedl do odborné literatury znalec bohemikálních rukopisných fondů a nálezcce i vydavatel řady staročeských textů

Adolf Patera shodně roku 1878 (zmíněné glosy se podle jejich objevitele někdy označují jako Paterovy – nebo Svatořehořské či Pražské kapitulní). Patera část glos, které jsou jednak ryty, jednak psány inkoustem, ovšem zčásti také vyškrabané a nečitelné, vydal (přečetl jich asi dvě stě), na ty nečitelné či ne zcela čitelné alespoň upozornil; zpřístupnil i text kratičké *Ostrovské písně*. Záhy oběma rukopisům věnovali pozornost bohemisté i slavisté (v případě tzv. *Ostrovského žaltáře*, který obsahuje tři celostránkové iluminace a nekrologium, také umělečtí historikové i historikové). V případě glos poutala pozornost charakteristika jejich jazyka (je to už čeština?), otázka autenticity („pravosti“) a historického kontextu; u *Ostrovské písně* pak do popředí vystupoval problém datace a motivace zápisu (je jediným českým textem v reprezentativním latinském kodexu).

Autenticita Paterových glos, které Vintr označuje jako „česko-církevněslovanské“, byla dávno potvrzena. Na jeden limit dosavadních výkladů však Vintr ve stopách J. Schaekena, který glosy roku 1989 znovu vydal na základě kritického vyhodnocení a konfrontace Paterovy edice s mladší sekundární literaturou, přesto upozorňuje: Dosud se podařilo přečíst jen něco málo přes polovinu glos, u ostatních je třeba čekat na průzkum s pomocí moderní techniky, která snad umožní přečíst i glosy provedené rydlem či radované. Navíc už Patera identifikoval u zápisu glos několik časových vrstev; Vintr se dohaduje užití několika rukou, ale v zásadě tvrdí ve shodě s Paterou a většinou dalších autorů, že glosy jsou dílem některého (tj. jednoho!) z benediktinských mnichů vyhnaných ze Sázavského kláštera, kde se církevněslovanské písemnictví i liturgie do roku 1097 pěstovaly.

Nově se Vintr soustřeďuje na okruh problémů významných i pro širší mediévistickou obec, tj. na skladbu kodexu, otázku, kde byl napsán, pro koho byl určen či kde a jak byl užíván. Vintrová stopování geneze, funkce i osudů kodexu je komplexní (opírá se např. vedle vlastních textově kritických sond do tradování latinského textu *Dialogů* i o konzultace se specialisty na středověkou hudební teorii či neumovou notaci, knižní malbu aj.) a paralelně sleduje několik cest-hypotéz. Nakonec se zdá, že důležitější než podaný vějíř nejpravděpodobnějších odpovědí (s. 73–74) je samotné jejich hledání, při němž autor zasazuje jednotlivé části kodexu do historického, zánrově funkčního kontextu a přibližuje v krátkých výkladech realie liturgického zpěvu jako součásti duchovního života konventu.

Vintr dospívá k překvapivému závěru, že rukopis, nečeského původu, byl určen kantorovi

konventu jako příručka užívaná při nácviu chorálového zpěvu, ale současně sloužil i lektorovi konventu (v době vzniku kodexu kolem poloviny 11. století vykonávala obě funkce jedna osoba) k předčítání. Za nejpravděpodobnější považuje domněnku, že Ostrovský klášter byl prvním majitelem rukopisu, jakkoli je příslušnost kodexu této instituci výslovně dosvědčena až pro 14. století.

Obdobně komplexní přístup, kombinující kritéria kodikologická, paleografická, lingvistická, heortologická a jiná, uplatňuje Vintr i při studiu *Ostrovské písně*. Sleduje rukopisný kontext české skladby a zpřesňuje dosavadní poznatky o některých zpívaných textech zapsaných v kodexu na jeho první složce zhruba v téže době, kdy sem byla připsána i *Ostrovská píseň*. Význam těchto latinských sekvencí i svatoprokopských antifon a sponsorií, zaznamenaných v kodexu i s notací koncem 13. století, Vintr podtrhuje a podobně jako u rukopisu *Dialogů* se dohaduje, že i *Ostrovský žaltář* byl na konci 13. století užíván kantorem konventu.

Pokud jde o samotný rozbor *Ostrovské písně*, které řada bohemistů věnovala i přes její malý rozsah oprávněnou pozornost, Vintr v nové knize zčásti opakuje, zčásti prohlubuje svůj starší výklad, který podal v časopisecké studii z roku 1991. Českou skladbu datuje nejpozději do začátku osmdesátých let 13. století – a toto desetiletí je podle Vintra současně i dobou jejího zápisu. Dále hypoteticky uvažuje, že *Ostrovská píseň* mohla být původně složena pro benediktinky kláštera sv. Jiří, ba mohla být přímo tam do *Ostrovského žaltáře* i zapsána. Ne všechny důvody, které ho k takové úvaze vedou, však přesvědčují; na druhé straně ale překvapuje, že pominul jen o málo mladší tzv. *Kunhutinu modlitbu*, staročeskou lyrickou skladbu spojenou se Svatojiříským klášterem, na jejíž souvislost s *Ostrovskou písní* sám kdysi dobře poukázal i s domněnkou, že jsou obě dílem jednoho básníka. Dále se Vintr vrací ke své starší hypotéze, že *Ostrovská píseň* byla složena k nově zaváděnému svátku Božího těla, a hledá nyní jednak historické argumenty pro to, že už v sedmdesátých či osmdesátých letech byl svátek v Čechách slaven, jednak se vyrovnává s námitkami, které proti této hypotéze zazněly. Jednu z nich, po mém soudu důležitou, však pomíjí: oproti skladbám spolehlivě určeným ke svátku Božího těla neobsahuje *Ostrovská píseň* žádné eucharistické motivy.

I po Vintrově revizi starších názorů na totožnost ruky písaře *Ostrovské písně* a písaře některých dalších textů z první složky i fol. 10v zůstává řada nejasností. Sám se neztotožňuje s Vintrovým soudem, že písmo *Ostrovské písně* (s. 84, obr. 12)

a zajímavého latinského přípisku pod obrazem Trůnící Madony na fol. 10v (viz s. 93, obr. 13) je jiné; domnívám se, že jde o téhož pisáře.

Poslední, nejkratší část knihy je věnována dalším rukopisům, které lze s jistotou, případně s větší či menší mírou pravděpodobnosti spojit s Ostrovským klášteřem. Autor zde rozšiřuje dosavadní poznání vlastními rešeršemi nejvýznamnějších katalogů bohemikálních rukopisných fondů, upozorňuje např. na pražský kapitulní rukopis F 96, rukopisy Národní knihovny VIII B 16, X H 2 (známý husovský rukopis, psaný latinsky s českými glosami), ale také poukazuje na cesty, které by mohly vést k identifikaci dalších rukopisů jako ostrovských. Vintř připomíná i častěji uváděnou latinskou zprávu z doby krátce před polovinou 15. století, podle níž měl Ostrovský klášter vlastnit v roce 1420 asi stovku rukopisů.

Zmínit všechny jednotlivé autorovy postřehy i hypotézy není možné. A není možné je zde ani kriticky komentovat, jakkoli se k diskusi nabízejí. Josef Vintř v knize podává „historii téměř detektivní“. Daří se mu, byť někdy s pomocí řetězce hypotéz, částečně rekonstruovat duchovně slovesnou kulturu jednoho významného centra středověkých Čech a naznačit i jeho kontakty na jiná centra (např. Sázavský a Svatojiříský klášter, v prvním desetiletí 15. století zřejmě i univerzitu). Oslovuje širokou obec čtenářů, aniž by příliš slevoval z odborné úrovně textu. Kniha obsahuje poznámkový aparát, seznam použité literatury i rejstřík (jmén osobních i místních, názvů děl, specifických pojmů). Jediné, co bychom u takového typu publikace jistě uvítali, je rejstřík citovaných rukopisů.

JAKUB SICHÁLEK

Nora BEREND – Przemysław
URBAŃCZYK – Przemysław WISZEWSKI,
*Central Europe in the High Middle
Ages. Bohemia, Hungary and Poland,
c. 900–c. 1300*, Cambridge University
Press, Cambridge 2013

536 s., ISBN 978-0-521-78-156-5

Nora Berend, již známe jako iniciátorku komparativně pojatého sborníku o christianizaci středověčného Evropy a Skandinávie, se spolu se dvěma polskými medievisty Przemysławem Urbańczykem a Przemysławem Wiszewskim rozhodla napsat knihu, jež by přehlednou formou

shrnovala nejnovější stav poznání o dějinách českých zemí, Polska a Uher v období 900–1300. Autoři si byli od počátku vědomi, že geografické pojmy nejsou zcela nevinné a že jejich obsah závisí na konkrétních kontextech, a proto knihu uvedli rozsáhlým pojednáním o proměnách pojmu střední, respektive středovýchodní Evropa.

Kniha je strukturována podle principu mocenského, problémového a chronologického. Jak tomu rozumět? Sled řešení komplexů otázek zčásti kopíruje časovou osu. Zároveň je každý problém řešen zvláště pro české země, Polsko a Uhry. Na úvodní kapitole proto navazuje kapitola věnovaná prehistorii regionu až do konce 9. století, přičemž autoři věnují pozornost např. Velké Moravě či zpochybnění tradičního obrazu „příchodu Maďarů“; představu jednotného maďarského etnika demaskují jako nacionalistický konstrukt, vycházející zejména z filologické argumentace, případně problematizují i další *origines gentium*. Úzký vztah mezi christianizací a konsolidací moci Přemyslovců, Arpádovců a Piastovců naznačuje struktura další kapitoly.

Následující kapitola se zabývá politickými strukturami mezi lety 1050–1200. Pojednává o řešení nástupnictví, způsobech legitimizace panovnické moci a o organizaci dvora, o počátcích šlechty, mocenských centrech, právu či vztahu k Říši. Společensko-ekonomickým otázkám je pak věnována další kapitola, jež nastiňuje základní kontury (počet a hustota obyvatelstva), ale také seznamuje čtenáře se společenskou strukturou jednotlivých monarchií, nebo třeba se zdroji panovnických příjmů. Zatímco o církvi, pokračující christianizaci, případně psané kultuře se autoři rozepsali v navazující kapitole, závěrečné stránky čtenáře seznámí s transformačními procesy, probíhajícími zejména během 13. století.

Kniha má pochopitelně své silné i slabé stránky. Autoři jenom málokdy překonávají současný stav poznání, avšak to ani není jejich cílem. Naopak lze ocenit, že si uvědomují diskutabilitnost mnoha závěrů a obvykle neváhají čtenářům předložit alternativní řešení, případně poukázat na probíhající debaty (středoevropský model či kontradiktorní představy o kolonizaci, technologii a výnosech). Nečiní tak ovšem vždy a mnohdy naopak jejich schopnost kritické reflexe naráží na limity dané neznalostí příslušné literatury (problém liturgie a písemnictví ve staroslověnštině).

Za problém lze považovat i skutečnost, že každá z podkapitol věnovaných jednotlivým monarchiím nabízí obvykle velmi rozdílné spektrum informací, což ztěžuje případnou komparaci – např. kapitola věnovaná zemědělství přináší pro Čechy řešení problému trojpolí a vnitřní